

Nikica Gilić¹
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

378:791(497.5)''19/20''
791.01(497.5)''19/20''
COBISS.SR-ID 133300489

NASTAVA FILMOLOGIJE I FILMA NA ZAGREBAČKIM FAKULTETIMA I AKADEMIJAMA

Sažetak

Nastava filma na Sveučilištu u Zagrebu razvijala se paralelno na više mjesta i na više načina, negdje više teorijska, negdje više praktična, i u umjetnosti i u pedagogiji. S jedne strane su profesori književnosti imali živ interes za film, pa je prvo jezgro filmologije postala komparativna književnost na Filozofskom fakultetu, a film se predavao i na jugoslavistici istog fakulteta. S druge su strane na Kazališnoj akademiji (sada Akademiji dramske umjetnosti), uz praktične i umjetničke filmske programe, uvedeni i umjetnički i filmološki kolegiji iz sedme umjetnosti, a i Pedagoška akademija (kasniji Učiteljski fakultet) dala je svoj doprinos. Među najvažnijim su osobama u ovom procesu svakako Ivo Hergešić, koji je osmislio studij komparativne književnosti na veoma moderan način, Ante Peterlić koji je prvi u Zagrebu doktorirao na filmu, a predavao je i na Filozofskom fakultetu i na Kazališnoj akademiji, ali i Rudolf Sremec, Ante Babaja, Stjepko Težak, Hrvoje Turković i drugi, koji su postavili temelje današnjoj eksploziji filmskih i filmoloških tema i sadržaja na fakultetima u Hrvatskoj.

Ključne riječi

filmologija, Kazališna akademija, Filozofski fakultet, nastava, Ante Peterlić

Uvod

S obzirom da je filmska umjetnost 1950-ih polako počela stjecati ugled u evropskim i američkim društvenim strukturama (pa i u šire od njih), može se postaviti i pitanje uzroka takvog razvoja baš u tom trenutku. Najvažniji

1 nikica.gilic@ffzg.hr; nikica.gilic123@gmail.com

uzroci bi se mogli pronaći u tehnološkom i komunikacijskom razvoju medija, u pojavi televizije koja čini stare filmove dostupnima (nakon toga slijede video i DVD), možda i u trendovima kritičkog i akademskog rada. Recimo, semiotika, odnosno semiologija, proučava kulturu bez vrijednosnog diskriminiranja, bez načelnih hijerarhijskih podjela prema umjetničkim i sličnim kriterijima.² Međutim, često je u ovim raspravama prešućena, a nekada, lako je pretpostaviti, i zaboravljena činjenica da su na pozicije utjecaja u institucijama počeli dolaziti ljudi odrasli uz pokretne slike, oni koji, logikom generacijske pripadnosti, od djetinjstva prate film. Isti je mehanizam, čini se prilično očitim, utjecao i na druge slične promjene, recimo, na ulazak televizije, jazza, bluesa ili Beatlesa u akademske programe,³ a taj se proces zahvata u popularno (i u kulturi marginalizirano) u 21. stoljeću čak i ubrzava, pa nikog ne čudi proučavanje najpopularnijih pjevača ili internetskih trednova u humanističkim znanostima.

U novije vrijeme sve je više i diplomskih radova, doktorata i kolegija koji se bave video-igrama, za što također ima jako puno razloga. No, situacija s video-igrama očito je srodna ulasku filma u naznačene institucije. I ovdje, uz tehnologiju i društvene promjene, ne treba zaboraviti razlog da je do takvih-takvih utjecajnih položaja počela dolaziti generacija odrasla u svijetu video-igara. Toj će generaciji film, nema sumnje, biti puno manje važan nego generaciji utemeljitelja, prvih proučavatelja filma na akademskoj razini. Ili njihovim direktnim nasljednicima, u našim krajevima rođenim 1960-ih ili 1970-ih.

Dakako, nakon uspostave u Zagrebu, nastava filma širi se i po drugim sveučilištima i fakultetima u Hrvatskoj (u Rijeci, Splitu, Osijeku, Zadru...), kao što se, u istom razdoblju, proširila i nastava iz izvedbenih umjetnosti i teatrologije. No, kako je Zagreb bio prvi centar te nastave u Hrvatskoj, jezgra koja je pomogla obrazovanju radnika iz drugih centara u Hrvatskoj, pa i šire,⁴ vjerojatno će biti od interesa pregledati početke i neke važne smjernice

2 Zahvaljujem docenticama Jeleni Modrić i Hani Jušić te gospođi Mariji Salopek sa zagrebačke Akademije dramske umjetnosti, izvanrednom profesoru Vinku Brešanu (vanjski suradnik ADU), kao i doktoricama Ani Đorđić (suradnica Učiteljskog fakulteta u Zagrebu), te Marini Gabelica (izvanredna profesorica iste ustanove). Hvala i komparatistu i kritičaru Tomislavu Kurelcu, te doktoru Hrvoju Turkoviću (umirovljeni profesor ADU).

3 Njemačko-američki teoretičar likovnih umjetnosti i filma Rudolf Arnheim (Arnheim), rođen 1904, u svoj široki dijapazon proučavanja zahvatio je i radio (usp. Vancour 2010). Sukladno ukusu svoje generacije, nije se veselio dolasku zvučnog filma.

4 Na ADU su često studenti dolazili iz drugih dijelova Jugoslavije, pa i iz inozemstva.

u zagrebačkom krugu.⁵ Diljem socijalističke Jugoslavije postojali su projekti i inicijative širenja filmske edukacije, pa u tom kontekstu treba promatrati fakultetsku i sveučilišnu situaciju u Hrvatskoj. No, kao što to obično biva, unatoč sve povoljnijim društvenim okolnostima za razvoj filmskog obrazovanja i kulture (starije bi generacije rado govorile i o duhu vremena), također ne treba podcijeniti ni pojedinačne inicijative konkretnih ljudi.

Komparatistika

Kada je Ivo Hergešić, zagrebački doktor romanistike i predratni naslovni docent komparativne književnosti, osmislio studij komparativne književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, htio je da komparatistika, u skladu s najmodernijim idejama, uključi i film, kao i kazalište. Jesu li te ideje uvezene barem u određenoj mjeri sa Zapada (Hergešić je najviše slijedio francusku školu komparatistike)? U kojem bi kulturnom krugu i kontekstu film, kao medij star oko pola stoljeća (a kao umjetnost i mlađi), barem u određenoj mjeri bio ravnopravan kazalištu, a k tome i književnosti, tisućljećima prisutnim djelatnostima (Peterlić 2008: 5-6)? Dakako, u skladu s često biografski obilježenim metodama komparatistike Hergešićevog vremena,⁶ ovdje se sigurno smije spomenuti da je on radio u distribuciji američkih filmova u obje Jugoslavije, što mu je svakako produbilo poznavanje medija iz praktične i populističke perspektive. Ali, također je bio i predratni filmski kritičar, katkada i s teorijskim ambicijama (Detoni-Dujmić 2002).

S druge strane, koliko god Hergešića, pa i mlađe komparatiste, bio glas da su prozapadno orijentirani, ne treba zaboraviti da su u povijesti edukacije golemu ulogu imali sovjetska montažna škola i moskovska inteligencija – VGIK, visoka filmska škola u glavnom ruskom gradu, osnovana je još 1919., te se smatra prvom u svijetu. A i u drugim su socijalističkim zemljama nicali ugledne filmske škole visoke (sveučilišne i akademijske) razine. Prvenstveno, dakako, mislim na prašku FAMU, utemeljenu 1946. (Bernard ?),⁷ i Filmsku školu u Uđu (Łódźu) utemeljenu 1948. godine.⁸ I socijalizam je volio film, a

5 O filmskom obrazovanju sjajno pišu Ana Đorđić (2021), Jelena Modrić (2023) i Dejan Kosanović (2007).

6 Biografizam stare komparatistike djelovao je zastarjelo generacijama formiranim na nasljeđu strukturalista i prvih faza poststrukturalizma, no zadnjih se desetljeća na razne načine vraćaju u prvi plan život, stavovi i životni izbori autora znanstvenih tekstova i umjetničkih djela.

7 Detaljan tekst o povijesti FAMU nema godinu jer je preuzet sa starih (arhiviranih) stranica FAMU).

8 <https://www.filmschool.lodz.pl/en/szkola/historia>

ne samo kapitalizam, premda iz ponešto drugačijih razloga. I možda se upravo negdje u socijalističkoj ideji progresa i moderniteta, o kojoj je uvjerljivo pisao Hrvoje Turković (2009), mogu tražiti razlozi interesa i dobre klime za pokretanje filmskih kolegija na sveučilištima. Modernizacija je obuhvaćala sve tehnologije, a film je, svojim temeljem u strojevima, idealno dopunjavao hidroelektrane, gradnju cesta i tvornica.

Teško je dakle, opredijeliti se za jednu od navedenih smjernica kao ključnu, no za tim nema ni potrebe, jer se čini da su i zapad i istok gurali u istom pravcu, u pravcu filma. A Hergešić je ostvario sve što je naumio. Njegovom je inicijativom 1956. godine osnovana Katedra za komparativnu književnost, koja je kasnije postala Odsjekom, a 1963. godine su na tom studiju bili održani prvi filmski kolegiji ne samo na Filozofskom fakultetu u Zagrebu nego i na sveučilištima u Hrvatskoj (Peterlić 2008: 5, Đorđić 2021: 96).⁹

Film je isprva, kao vanjski suradnik, predavao istaknuti filmski kritičar te redatelj dokumentarnih filmova Rudolf Sremec – riječ je o kolegijima *Povijest filma* i *Filmski jezik* („Sremec, Rudolf” 2019).¹⁰ Zanimljivo, i bez sveučilišne predavačke karijere, Sremec je bio svestrani filmski radnik. Bio je jedan od rijetkih poznavatelja malih i „novih“ svjetskih kinematografija u jugoslavenskoj kritici, ali i scenarist Oscarom nagrađenog animiranog filma *Surogat* Dušana Vukotića, te cijenjeni dokumentarist. Među Sremčevim međunarodnim autorskim uspjesima, zbog kojih ga smatramo jednim od boljih dokumentarista njegove generacije, ističu se *Crne vode iz 1956.*, poetski dokumentarni film o parku prirode Kopački rit, te moderniji, socijalno kritički dokumentarni film *Ljudi na točkovima* (1963), u kojem tek skupoća filmske vrpce ograničava prikaz ljudi dok govore riječi koje čujemo (film prikazuje umorne radnike koji vlakom idu na posao). I, kada je mlađi kolega Peterlić preuzeo od njega nastavu iz *Teorije filma*, Sremec je i dalje neko vrijeme predavao *Povijest filma* (Peterlić 2008: 6).

Među demonstratorima i asistentima koje je Hergešić birao među studentima komparatistike, uz, primjerice, Maju Hribar-Ožegović koja je predavala kazališne kolegije na Odsjeku do mirovine, bio je, naime, i Ante Peterlić. On je, kao asistent, prvo predavao uvodni kolegij iz književnosti, a nešto kasnije mu se pridružio i Tomislav Kurelec koji se na sveučilištu nije zadržao, ali je postao filmski i kazališni kritičar, te televizijski redatelj i urednik Filmskog

9 Dakako, tada je sveučilišta bilo puno manje nego krajem prve četvrtine 21. stoljeća.

10 Tako navode i službeni podaci sa stranica Odsjeka za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta. <https://www.ffzg.unizg.hr/kompk/index.php?show=page.php&idPage=183>

programa Televizije Zagreb (kasniji HTV). Peterlić je pak, radeći i u filmskoj praksi (uz pisanje filmskih komentara, kritika i eseja), doktorirao disertacijom o filmskom vremenu 1974. godine u Zagrebu, pod mentorstvom utjecajne profesorice povijesti umjetnosti Vere Horvat Pintarić. Ta se disertacija danas često spominje kao prva u Jugoslaviji. Horvat Pintarić je, inače, 1966. na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta pokrenula Katedru za teoriju vizualnih umjetnosti,¹¹ koja se nije posvetila filmologiji, a bila je važna sudionica u nas pionirskih, ali i u svijetu ne prečestih, akademskih rasprava o televiziji (Horvat Pintarić, 1972).

Peterličeva disertacija *Pojam i struktura filmskog vremena* je svakako prvi filmski doktorat obranjen u Hrvatskoj, ali iste godine je u Beogradu doktorirao i teoretičar filma Dušan Stojanović (usp. Daković 1997.).¹² Pritom zbilja nije presudno tko je datumom obrane disertacije imao prednost, tko je prvi postao doktor filma u Jugoslaviji. Bitno je da se u isto vrijeme odvijaju isti procesi na raznim stranama. Uostalom, Vlada Petrić je u New Yorku doktorirao malo prije kolega koji su to ostvarili u Jugoslaviji (prije toga je pokušao doktorirati u Moskvi), pa bi se paralele o srodnim tendencijama u znanosti, obrazovanju i kulturi mogle povlačiti preko različitih kontinenata, a ne samo kroz pojedine republike druge Jugoslavije.

Unatoč golemim naporima i sustavnom radu metodičara filma (inače istaknutog lingvистa) Stjepka Težaka, na jugoslavistiku Filozofskog fakulteta je, ističu Mato Kukuljica (1988: 130) i Ana Đorđić (2021: 111), prvi filmski kolegij uveden tek 1977. s tim da je, prema Đorđić, sam Težak govorio o 1978. godini, i o dva kolegija na tom studiju (*Osnove filmske kulture* i *Metodika nastave filma*). Nažalost, nastava filma na kroatistici (nastalaj iz jugoslavistike nakon raspada SFRJ) nije nadživjela profesora Težaka, dok se na komparatistici nastava filma dobro drži (godine 2023. na Odsjeku za komparativnu književnost film predaju jedan profesor i jedan docent), a filmologija je ušla u nastavu i na drugim odsjecima. Na Odsjeku za talijanistiku i Katedri za skandinavistiku čak su i zaposlene doktorice filmologije – Etami Borjan, odnosno Janica Tomić. No i znanstvenici koji nemaju filmološki doktorat, a rade na zagrebačkoj anglistici, fonetici, rusistici i drugim studijima, često drže pre-

11 <http://povum.ffzg.unizg.hr/?p=1458> Prema tim, službenim stranicama Odsjeka za povijest umjetnosti, 1972. katedra postaje Katedra za vizualne komunikacije, dizajn i teoriju umjetnosti, da bi 1978. postala Katedrom za vizualne komunikacije i dizajn. Danas se zove Katedra za modernu umjetnost i vizualne komunikacije.

12 Petar Volk je prije njih doktorirao u Pragu, a 1980-ih je stekao filmološki doktorat u Beogradu.

davanja i objavljuju tekstove o filmu (u novije se vrijeme u nas nađe i pokoja stručnjakinja ili stručnjak za video-igre).

Na Kazališnoj akademiji

Početak nastave filma na zagrebačkoj Kazališnoj akademiji, kako je popularno zvana još od svog osnutka 1950. godine (Turković 2019: 14),¹³ posebno je zanimljiva tema. Godine 1967. na Akademiji se uvodi i nastava filma, isprva zamišljena kao pomoćni element u studiju kazališne režije (Turković 2019: 14, Đorđić 2021: 101). Međutim, Ante Babaja, kao autor koncepta, odmah je zamislio film i kao samostalan studij, vjerojatno malo i premašivši filmske ambicije rektora Koste Spaića koji ga je pozvao na Akademiju.¹⁴ Tako Ante Peterlić već od 1967. predaje teoriju filma, a Ante Babaja od 1968. drži filmsku režiju (Đorđić 2021: 101). Peterliću se 1977. u nastavi teorijskih predmeta na Akademiji pridružuje i Hrvoje Turković, koji je, nakon studija na Filozofskom fakultetu, diplomirao film u New Yorku, a kasnije doktorirao pod Peterličevim mentorstvom u Zagrebu, te je postao najplodniji filmolog u Hrvatskoj. No, kako tada nije bilo teorijske katedre kojoj bi se mogao pridružiti na ADU, Turković je primljen na Odsjek za montažu (uostalom, predavao je, među ostalim, i teoriju montaže).

Godine 1969. osnivaju se, inače, odsjeci za snimanje i montažu (Đorđić 2021: 101-4); prvi utemeljuje Nikola Tanhofer, a drugi Radojka Tanhofer i Branko Belan (Turković 2019),¹⁵ a godine 1976. definitivno se osamostaljuje studij filmske režije (Đorđić 2021: 108) utemeljenjem Odsjeka filmske i televizijske režije. Studij dramaturgije na ADU pak osnivaju 1978. godine teatrolozi Nikola Švacov i Nikola Batušić. To je isprva možda najviše koristilo kazalištu i teatrologiji, ali se itekako razvila i filmska dramaturgija. Godine 1979. Akademija ulazi u sastav Sveučilišta u Zagrebu, pa umjesto rektora nakon toga ima dekanе. Od 1996. godine (i profesorice montaže Maje Rodica Virag) katkada ima i dekanice. Nadalje, studij produkcije, koja također obuhvaća i kazalište i film, dakako i televiziju, na ADU je uveden 2001. godine.¹⁶

13 Ime „Kazališna akademija“ ostalo je i u nazivu studentske smotre FRKA (Filmska revija kazališne akademije).

14 Akademija je bila izvan Sveučilišta u Zagrebu i do 1978. godine je imala rektora.

15 Čini se da je u izradi programa montaže pomagao i Peterlić (Belan 2019: 70). To navodi Hrvoje Turković u bilješci uz objavu pisma Branka Belana u monografiji povodom 50. obljetnice studija montaže.

16 Prema starim službenim (arhiviranim) stranicama Akademije, dostupnim na adresi <http://snimanje.adu.hr/stivo/tekst04-2.html>, te svjedočenju doc. art. Jelene Modrić (2023) koja je upisala

Kao što ističu brojni izvori, primjerice članak iz časopisa *Kazalište* objavljen povodom pola stoljeća ustanove (Jelić 2001), slijedeći je redoslijed imena Akademije. Od osnutka 1950. godine zove se Akademija kazališne umjetnosti (kolokvijalno je, rekli smo, zovu Kazališna akademija), a 1967. godine postaje Akademija kazališne i filmske umjetnosti. Potom se od 1977. godine zove Akademija za kazalište, film i televiziju, a u različitim se izvorima za školu u ovom razdoblju koriste različite skraćenice, kao što su AKFT, i AKFTV.

Napokon, 1985. godine, inicijativom dekana, profesora glume i istaknutog kazališnog i filmskog redatelja Tomislava Radića, ustanova dobiva ime Akademija dramske umjetnosti, skraćeno ADU (Jelić 2001, Đorđić 2021: 108, „Akademija dramske umjetnosti“ 2021). Ime, doduše, nije nikada sasvim prihvaćeno, pa se u javnosti, katkada čak i u tekstovima studenata i diplomanata ustanove, pojavljuje množina („dramskih“), a tu grešku često čine i novinari i drugi javni radnici koji ne osjećaju pojam dramske umjetnosti kao cjelinu. Naime, taj je naziv trebao obuhvatiti i film i kazalište i, dakako, televiziju (u novije vrijeme na ADU se, doduše, studira i ples). No, teško je prihvatiti ideju da bi i dokumentarni i eksperimentalni film, i neverbalni teatar i performansi i poetski teatar spadali u dramsku umjetnost. Barem ne na isti način na koji bi tamo mogli spadati igrani film, komedija, tragedija, ibsenovska građanska drama ili teatar apsurdna. Dakako, teško je naći jedan naziv koji bi obuhvatio sve teme ovakvim ustanova (talijanski izraz *spettacolo* je dosta zgodan za nazive nekih njihovih studijskih programa o filmu i kazalištu).

Napokon, ne treba zaboraviti da je na današnjem Učiteljskom fakultetu, a tadašnjoj Pedagoškoj akademiji, Stjepko Težak uveo film kao dio obrazovanja nastavnika. Godine 1966. uveden je kolegij *Radio, televizija i film*, a 1969. godine i kolegij *Filmska i radio-televizijska kultura* (Težak 2013; o Težakovom životu usp. i Popović, 2002).¹⁷ Riječ je, dakako, o istom profesoru koji je (s manjim uspjehom) ugradio film i u studij jugoslavistike, a pokušavao je institucijskim i izvaninstitucijskim radom utemeljiti film i na nižim obrazovnim razinama, povezujući ga i s drugim medijima. To mu, nažalost, nije pošlo za rukom, unatoč velikom radu i veoma modernim tendencijama koje su se znale pojaviti u školstvu njegovog razdoblja.

montažu u isto vrijeme kada je upisana i prva generacija produkcije, riječ je o 2001. godini, premda se katkada može čuti i tvrdnja da je studij produkcije počeo već 2000.

17 O strukturi Učiteljskog fakulteta usp. i Đorđić, 2021, Gazdić Alerić i Aladrović, 2009.

Stanje stvari u 21. stoljeću

Krajem 20. stoljeća usporio se, ako ne i zaustavio razvoj nastave filma na zagrebačkom sveučilištu – na studiju kroatistike čak je i zaustavljen, filmski kolegiji nestali su iz ponude, premda su studenti i dalje imali nastavu filma i scenske kulture u programu (scenska kultura, tj. kazališni kolegiji, te izborni kolegiji izvan kroatistike krpali su tu rupu). U 21. stoljeću stvar se, međutim, polako obnavlja. Premda su prvi doktorati o filmu branjeni u Zagrebu još 1970-ih, tek je u idućem stoljeću prvi put ostvareno službeno priznanje filmološke struke u opisu jednog doktorata (2005. godine). Doktorat Nikice Gilića o filmskoj genologiji prvi je tada u Hrvatskoj dobio formalnu službenu oznaku filmologije, grane znanosti o umjetnosti (dakle znanosti o filmu).¹⁸ Formalizam je možda nebitan, ali to je olakšalo i stvarno i formalno uvođenje filmologije kao ravnopravnog elementa nastave na doktorskoj razini, te je potaklo povećavanje broja doktorata s filmskim temama.¹⁹

Formalno, doduše, filmologija u sustavu znanosti, postoji u Hrvatskoj još od 1997. godine (Midžić 2017: 33, Modrić 2023), a film je 2008. godine ušao u naziv i program novog dokorskog studija književnosti Filozofskog fakulteta, nazvanog Doktorski studij književnosti, izvedbenih umjetnosti, filma i kulture (prvi mu je voditelj bio teatrolog Boris Senker), da bi kasnije ustupio mjesto proširenom i obnovljenom Doktorskom studiju znanosti o književnosti, teatrologije i dramatologije, filmologije, muzikologije i studija kulture. Oba doktorska studija karakterizira i princip izbornosti kolegija, na kojem se temelji i studij komparativne književnosti iz kojega su nastali, pa studenti u načelu (s raznim praktičnim ograničenjima u raznim razdobljima) mogu birati između književnih, filmskih, kazališnih, kulturoloških i sličnih kolegija.

S druge strane, među brojnim modernizacijskim elementima na Akademiji dramske umjetnosti u 21. stoljeću, vrijedi napomenuti da se u prvoj polovici 2020-ih priprema i studij video-igara, a filmski se sadržaji i studiji nalaze i na drugim zagrebačkim visokim školama. To je možda najistaknutije na privatnom sveučilištu VERN, no i Akademija likovnih umjetnosti drži nastavu iz animacije i novih medija, što sasvim sigurno ima snažnu filmsku komponen-

18 Prije su filmski doktori u Hrvatskoj – Peterlić, Turković, Vjekoslav Majcen, Mate Kukuljica – titulu formalno stjecali u starijim strukama – književnost, povijest umjetnosti, informacijske znanosti. Dakako, u Zagrebu su, branjeni i magisteriji znanosti (Goran Tribuson, Dario Marković, Slaven Zečević, Vesna Delić-Gozze...). Magisterij znanosti branili su i budući doktori znanosti (Majcen, Kukuljica, Nikica Gilić, Bruno Kragić...).

19 Bilo je i ponešto povratnika iz inozemstva, pa je na Sveučilištu u Rijeci i zagrebačkoj ADU brojne kolegije o filmu održala profesorica Saša Vojković, koja je doktorirala film u Nizozemskoj.

tu. Filmskih programa i kolegija ima i izvan Zagreba, vjerojatno najistaknutije na splitskom UMAS-u (Umjetnička akademija Split), ali i u Osijeku, Rijeci, Zadru... A među najvrjednijim trenucima obnove programa na zagrebačkoj ADU svakako bih istaknuo i 2006. godinu kada je, inicijativom dvojice profesora ustanove, filmskog redatelja Brune Gamulina i kazališnog redatelja Želimira Mesarića, uveden kolegij *Rad s glumcem*. Prvi je nastavnik tog predmeta bio diplomirani i već tada veoma uspješni redatelj Vinko Brešan, kojem je asistirao Zvonimir Rumboldt.²⁰

O literaturi

Koje su najvažnije knjige u povijesti nastave filma na Sveučilištu u Zagrebu? Dakako, nije svejedno radi li se o umjetničkom ili filmološkom kolegiju. Krajem SFRJ, ali i 1990-ih, te u prvom desetljeću 21. stoljeća, i na zagrebačkim obrazovnim ustanovama veliku ulogu igraju prijevodi izdani u beogradskom Institutu za film, u Čika Ljubinoj ulici (knjige angloameričkih, francuskih, poljskih, sovjetskih i inih stručnjaka). No u Hrvatskoj i Jugoslaviji je izdavanje filmske literature, prijevodne i originalne, započeto puno ranije, uskoro nakon 2. svjetskog rata i oslobođenja. Stoga se kao povijesno važna izdanja, i temelji budućih razvoja u podučavanju i proučavanju filma mogu spomenuti, recimo, prijevodi Renata Meja (May), Bele Balaša (Béla Balázs) ili Vsevoloda Pudovkina, kao i prijevod sovjetske monografije o Čarliju Čaplinu (Charlie Chaplin; usp. Ataševa i Ahuškov, 1948).²¹ Od hrvatskih je filmoloških i pedagoških pionira u ovom predakademsom razdoblju važan bio, recimo Žvane Črnja (1961. i 1962).

No, u ovom kontekstu posebno treba skrenuti pažnju na neke od najvažnijih autorskih izdanja i prijevoda koji su se koristili ili se još uvijek koriste u nastavi filma, na svim navedenim institucijama. Dakako, prvo je ime tu Ante Peterlić, čije su *Osnove teorije filma* zamišljene kao temeljni udžbenik, te su, od drugog, izmijenjenog izdanja (Peterlić 1982) postale kanonskim štivom, i među studentima i među ljubiteljima filma u Hrvatskoj. Potom, posebnu težinu ima i Peterlićev urednički posao – bio je autor koncepta i glavni urednik dvotomne *Filmske enciklopedije* Jugoslavenskog leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“, koja je predstavljala događaj i u međunarodnim razmjeri-

20 O ovome me osobno informirao Vinko Brešan, a to potvrđuje i informatička evidencija nastave na stranici sustava ISVU (<https://www.isvu.hr/visokaucilista/hr/podaci/1053/nastavnici/akademskagodina/2006>).

21 Knjigu je preveo Rudolf Sremec, koji je diplomirao jezike na Filozofskom fakultetu.

ma. Neobično širokog raspona za zemlju slabo razvijene filmologije, *Enciklopedija* je okupila urednike i suradnike iz cijele Jugoslavije, te je pokrivala ne samo autore, teorijske pojmove i članke o nacionalnim (u SFRJ i republičkim) kinematografijama, nego i članke o najzapaženijim filmskim likovima (temeljima filmskih serija – npr. Džems Bond/James Bond, Fleš/Flash Gordon i Tarzan). Korištena i zbog teorijskih i zbog biografskih članaka, mnogima je ova enciklopedija bila jedna od glavnih, ako ne i jedini izvor podučavanja i proučavanja u eri prije interneta, kada su strane knjige i časopisi uglavnom bili teško dostupni. Danas je i *Filmska enciklopedija* dostupna na internetu, na stranicama svog izdavača (<https://filmska.lzmk.hr/Default.aspx>).

Što se tiče povijesti filma na Filozofskom, ADU i drugdje, za pretpostaviti je da je u prvim danima nastave filma na studiju komparatistike barem u pripremi predavanja korišten prijevod utjecajne knjige Žorža Sadula (Georges Sadoul) *Povijest filmske umjetnosti*, no za to nisam našao potvrde. Nakon Sremecovog razdoblja, kada je i na komparatistici i na ADU povijest filma predavao Ante Peterlić, temeljno je izdanje godinama bio srpski prijevod *Istorije filmske umetnosti* njemačkih znanstvenika Ulriha (Ulrich) Gregora i Ena (Enno) Patalasa, kojeg je u novije vrijeme uglavnom zamijenila, nažalost nedovršena, knjiga Ante Peterlića *Povijest filma: rano i klasično razdoblje* (autor se razbolio i preminuo dok je radio na njoj; zamisao mu je bila pokriti čitavu povijest filma).

Dakako, jugoslavenski kontekst nije nebitan; osim što je, kao što je već rečeno, *Filmska enciklopedija* uistinu bila jugoslavenski projekt, i po sadržaju i po urednicima i po suradnicima, i knjige Vlade Petrića (*Uvođenje u film* i *Istorija filmskih vrsta*) su se koristile i na zagrebačkim fakultetima, premda u puno manjoj mjeri nego Peterličeve, odnosno knjiga Gregora i Patalasa.

Nastava povijesti nacionalnog (samo hrvatskog) filma na ADU započela je tek 1986. i glavna je literatura tu bila povijest Ive Škrabala s dva izdanja, ono iz 1984. i ono iz 1998. Zanimljivost je te knjige svakako u tome što je pokušala kontekstualizirati kinematografiju u političke, društvene i ekonomske okvire puno detaljnije i s više mara nego što je iskazala za prikaz filmske stilistike, što ne čudi znamo li da je Škrabalo bio i magistar društvenih znanosti (konkretno – prava), a ne samo diplomant ADU. No, bio je i filmski dramaturg, scenarist, a bogme i redatelj – njegov dokumentarni filmovi, kao što su *Velika porodica* (1961) i *Slamarke divojke* (1970), predstavljaju vrijedan prilog filmskoj umjetnosti.

Dakako, nove knjige stalno izlaze i prevode se, a studentima i nastavnicima filma puno su dostupnija strana izdanja. No, za razliku od zbivanja u 20. stoljeću, u novije vrijeme engleski je jezik u velikoj mjeri istisnuo druge jezike na kojima filmolozi čitaju i pišu stručnu literaturu. No, kako su neki u sve širem krugu filmologa studirali i jezike (francuski, talijanski...), te boravili dugo u inozemstvu (imamo i jednu skandinavisticu, Janicu Tomić), ni tu situacija nije tako crna kao što bi se na prvi pogled moglo očekivati. Putuju filmovi i filmaši, putuju knjige i ostali tekstovi, a putuju i studenti i nastavnici filma. S druge strane, važno je reći, potraga za podacima za ovu temu pokazala je i koliko prošlost uvijek izmiče povjesničarima. Čak sam i za događaje iz 21. stoljeća znao pronaći različite podatke i morao se opredijeliti o tome koji je pouzdaniji. No, to je priča o povijesti svake umjetnosti i struke, ništa posebno specifično za film, Hrvatsku ili našu regiju.

Literatura

- „Akademija dramske umjetnosti” (2021) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=1061> [Pristupljeno 19. 9. 2023].
- Ataševa, P. i Ahuškov, Š. (ur.) (1948) *Charles Spencer Chaplin*. Zagreb: Biblioteka komisije za kinematografiju Vlade N. R. Hrvatske (Moskva: Goskinoizdat, 1945).
- Belan, Branko (2019) „O nastavnom planu. Pismo Branka Belana Radojki Tanhofer“, u *50 godina studija montaže 1969. – 2019.*, glavni urednik Hrvoje Turković. Zagreb: Akademija dramske umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatsko društvo filmskih redatelja, str. 70–71.
- Bernard, Jan (n.d.) „FAMU at its origins“, dostupno na: <http://old.famu.cz/fakulta/historie/famu-at-its-origins/> [Pristupljeno 19.9.2023].
- Črnja, Žvane (1961) *Zvijezde bez maske*. Zagreb: Epoha.
- Črnja, Žvane (1962) *Filmska umjetnost*. Zagreb: Školska knjiga.
- Daković, Nevena (1997) „Velika avantura filma i teorije“, Zbornik radova FDU br. 30, str. 33–44, dostupno na: https://fdu.bg.ac.rs/uploads/files/Institut/ezbornik/Zbornik%2030/Nevena%20Dakovi%C4%87_VELIKA%20AVANTURA%20FILMA%20I%20TEORIJE.pdf [Pristupljeno 1.9.2023].
- Detoni-Dujmić, Dunja (2002) „Hergešić, Ivo“, *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=60> [Pristupljeno 8.9.2023].

- Dordić, Ana (2021) *Film u školi. Uspostavljanje modela filmske edukacije u srednjoj školi*. Zagreb: Hrvatski filmski savez.
- Gazdić Alerić, Tamara i Aladrović, Katarina (2009) „Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu“, *Lahor*, Vol. 1 No. 7. str. 139–145.
- Gregor, Ulrich (Ulrih) i Patalas, Enno (Eno) (1977) *Istorija filmske umjetnosti*. Beograd: Institut za film.
- Horvat Pintarić, Vera (ur.) (1972) *Televizija danas*. Zagreb: Galerije Grada Zagreba.
- Jelić, Anita (prir.) (2001) „Pedeset godina Akademije dramske umjetnosti“, *Kazalište*, 5-6/2001, str. 6–9, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/278623> [Pristupljeno 19.9.2023].
- Kosanović, Dejan (2007) „Najstariji pokušaji školovanja za film u Hrvatskoj: zagrebačke filmske škole 1917–1947“, *Hrvatski filmski ljetopis*, god. 13, br. 49. str. 3–11.
- Kukuljica, Mato (1988) „Film u funkciji odgoja“, *Suvremeni problemi odgoja*, ur. Ante Bežen. Zagreb: Školske novine, Sekcija za odgoj i obrazovanje RK SSRNH, *Vjesnik*, str. 131–134.
- Midžić, Enes (2017) „Novi prilozi o prvim filmskim projekcijama u dvorani Kola uz njihovu 121. godišnjicu“, *Hrvatski filmski ljetopis*, god. 23, br. 92. str. 31–80.
- Modrić, Jelena (2023) *Razvoj i uloga montaže zvuka u hrvatskoj kinematografiji od 1940-ih do 1970-ih*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. Doktorska disertacija (u pripremi).
- Peterlić, Ante (2008) „Studij filma na Odsjeku za komparativnu književnost“, *Hrvatski filmski ljetopis*, god. 14, br. 53. str. 5–7.
- Peterlić, Ante (1982) *Osnove teorije filma* Zagreb: Filmoteka 16, 2. izdanje (1977, Zagreb: Filmoteka 16).
- Peterlić, Ante (1976) *Pojam i struktura filmskog vremena*. Zagreb: Školska knjiga.
- Peterlić, Ante (glavni urednik) (1986–1990) *Filmska enciklopedija*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža (dostupno online na <https://filmska.lzmk.hr/Default.aspx>).
- Petrić, Vlada (1968) *Uvođenje u film*. Beograd: Umetnička akademija u Beogradu.
- Petrić, Vlada (1970) *Istorija filmskih vrsta*. Beograd: Umetnička akademija u Beogradu.
- Popović, Duško (2002) „Stjepko Težak (1926-2006)“, *Zapis, bilten Hrvatskog filmskog saveza*, br. 55, dostupno na: http://www.hfs.hr/nakladnistvo_zapis_detail.aspx?sif_clanci=1717 [Pristupljeno 19.9.2023].
- Sadoul, Georges (1962) *Povijest filmske umjetnosti*. Zagreb: Naprijed.

- „Sremec, Rudolf“ (2019) *Filmska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, dostupno na: <http://filmska.lzmk.hr/Natuknica.aspx?ID=4878>. [Pristupljeno 18.9.2023].
- Šakić, Tomislav (2021) „Trajna veza filma i učenja“, u *Predmet: Hrvatski*, ur. Ana Čavar i Ana; Lahorka Plejić Poje. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; FF Press, str. 215–221.
- Škrabalo, Ivo (1984) *Između publike i države. Povijest hrvatske kinematografije 1896-1980*. Zagreb: Znanje.
- Škrabalo, Ivo (1998) *101 godina filma u Hrvatskoj 1896–1997*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Težak, Dubravka (2013) „Stjepko Težak (1926–2006) – ljubav prema filmu i svijest o potrebi uključivanja filma u školu“, dostupno na: http://www.hfs.hr/novosti_detail.aspx?sif=2867 [Pristupljeno 23.8.2023].
- Turković, Hrvoje (2007) „Paradigma Peterlić“, *Hrvatski filmski ljetopis*, br. 51, godište 13, str. 3–11.
- Turković, Hrvoje (2009) „Filmski modernizam u ideološkom i populističkom okruženju“, *Hrvatski filmski ljetopis* br. 59, godište 15, str. 92–106, dostupno na: <http://www.hfs.hr/doc/ljetopis/hfl59-web.pdf>. [Pristupljeno 21.5.2023].
- Turković, Hrvoje (2019) „Studij montaže na Akademiji dramske umjetnosti – povijesni pregled“, u *50 godina studija montaže 1969–2019*, glavni urednik Hrvoje Turković. Zagreb: Akademija dramske umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatsko društvo filmskih redatelja, str. 14–43.
- Vancour, Shawn (2010) „Arnheim on radio. Metatheory and Beyond“, u *Arnheim for Film and Media studies*, ur. Scott Higgins. New York, London: Routledge, pp. 177–194, dostupno na: https://www.academia.edu/2547477/_Arnheim_on_Radio_Materialtheorie_and_Beyond [Pristupljeno 18.9.2023].

TEACHING CINEMA AND CINEMA STUDIES AT THE FACULTIES AND ART SCHOOLS IN ZAGREB

Abstract

Teaching film at the University of Zagreb has developed simultaneously at several different places, and in several different modes. Sometimes it was more general and introductory, sometimes more practical in artistic sense, but also in the sense of film pedagogy. On the one hand, professors of literature had a keen interest in cinema, so Comparative literature department at the Faculty of Humanities and Social Sciences became the first and a very significant place of teaching cinema at this level of education. In addition to comparative literature, film was included in the program of Yugoslav studies department for many years. On the other hand, the Theatre academy (now Academy of Dramatic Arts) introduced practical and artistic film courses and, in addition to that, cinema studies courses. Theory of cinema and History of cinema were, naturally, the first to be introduced as a logical backbone of any serious understanding of cinematic art. In addition to that, the Pedagogical academy (later Faculty of Pedagogy), gave its important contribution to this field. Among the most important persons for all these developments are most definitively Ivo Hergešić, who started the very modern program of comparative literature in Zagreb, as well as Ante Peterlić who got the first Ph. D. in film studies in Zagreb, and who taught both at the Faculty of Humanities and Social Sciences and at the Theater academy. Other significant instigators include Rudolf Sremec, Ante Babaja, Stjepko Težak, Hrvoje Turković and others, who all laid the grounds for the present-day explosion of cinema topics and courses in Croatian academia.

Keywords

Film studies, Theater academy, Faculty of Humanities and Social Sciences, teaching, Ante Peterlić

Примљено: 9. октобра 2023.

Прихваћено: 21. октобра 2023.